

הרב איתן שנדורפי

לע"נ

אאמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכני לאהבת התורה.

מצוות ניסוך המים - רק יומיים?!

הקדמה

אחת מהמצוות שנצטוונו לקיים בחג הסוכות בבית המקדש היא מצוות ניסוך המים, כמו ששנינו במסכת סוכה (פ"ד), ושם נאמרו שתי דעות לגבי זמן המצוה. דעת תנא קמא היא: "ניסוך המים שבעה" (פ"ד, מ"א; דף מב, ע"ב), ולעומתו: "רבי יהודה אומר: בלוג היה ענשך כל שבעה" (פ"ד, מ"ט; דף מח, ע"ב). בגמרא במסכת תענית (ג, ע"א) מופיעות עוד שתי דעות: לדעת רבי יהודה בן בתירא היו מנסכים רק מהיום השני עד היום השביעי¹, ולדעת רבי עקיבא היו מנסכים רק ביום הששי והשביעי.

דעת תנא קמא מובנת: מצווה שנוהגת בחג הסוכות מסתבר שהיא תנהג כל ימי החג. גם דעת רבי יהודה ניתנת להבנה, שכן גם היום השמיני הוא חלק מהחג לעניינים מסוימים², אולם דעת רבי יהודה בן בתירא ודעת רבי עקיבא אינן מובנות: מדוע המצוה מתחילה רק ביום השני או ביום השישי? על מנת לענות על שאלה זו עלינו ללמוד את מקורותיהם של רבי יהודה בן בתירא ורבי עקיבא, אך לפני כן עלינו לשאול: מה טעמה של מצוה זו?

הטעם למצוה זו נאמר בגמרא במסכת ראש השנה (טז, ע"א):

"תניא אבי ר' יהודה ע"ש ר' עקיבא: עפני עה אפרה תורה נסכו מים בחג? אפר הקדוש ברוך הוא: נסכו לפני מים בחג, כדי שיחברכו לכם גשמי שנה"³.

1. עיין ב"פתח עינים" לחיד"א בתענית ב, ע"ב שכתב בשם הזהר (פינחס רנ"ו, ע"א) שהיו מנסכים רק בימים השני השישי והשביעי, כרי יהודה בן בתירא, אך לא כגמרא שאמרה שלדעת ר' יהודה בן בתירא היו מנסכים מהיום השני עד היום השביעי, ודן האם זו אכן כוונת הזהר, או שמא הזהר מסכים לדעת הגמרא. ועיין גם בספר "מאור ישראל" לרב עובדיה יוסף שם דן בדברי החיד"א.

2. עיין חגיגה פ"א, מ"ו (דף ט, ע"ב) וסוכה פ"ד, מ"א (דף מא, ע"ב).

3. כעין זה נאמר גם בתוספתא ראש השנה פ"א, ה"א ובתוספתא סוכה פ"ג, ה"ז ובספרי פינחס (סימן קנ).

א. דעת רבי יהודה בן בתירא

במסכת תענית (ב, ע"ב) נאמר:

"תניא רבי יהודה בן בתירא אומר: נאפר בשני: 'ונסכיהם' (בפדבר כ"ט, יט), ונאפר בששי: 'ונסכיה' (שם, לא), ונאפר בשביעי: 'כמשפט' (שם, לג), הרי ע"ס יו"ד ע"ס, הרי כאן ע"ס, עכאן רמז לניסוך המים בן התורה"⁴.

על כך כתב המהרשי"א (שם בד"ה "בשני"): "בא הרמז ביום השני וביום שישי במילה 'ונסכה' לרמז על ניסוך המים, אבל ביום שביעי בא הרמז במילת 'כמשפט', על פי מה שאמרו בפרק קמא דראש השנה (טז, ע"א) דיבחר נידונין על המים, וינסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, ולפי שביום שביעי של חג הוא גמר דינו ומשפטו, על כן בא גמר הרמז במילת 'כמשפט' לכתוב 'כמשפט', דרצונו לומר: היום הוא גמר משפט ודין המים, ולכן נסכו לפני מים"⁵.

4. יש לשאול על דברי ר' יהודה בן בתירא: הרי במילה 'ונסכיהם' יש גם יו"ד יתירה ולא רק מ"ם יתירה!

אכן שאל שאלה זו רבנו הלל בפירושו לספרי (פניחס סימן קנ) ולא ענה עליה (הובאו דבריו גם ב"ספרי דבי רבי" לספרי שם וגם ב"מאיר עין" לספרי שם). כתב על כך ה"ספרי דבי רבי" על הספרי שם: "לעניות דעתי נראה ברור דמ"ם ד'ונסכיהם' וכן יו"ד ד'ונסכיה' ומ"ם ד'כמשפט' הייתור דגוש (כתוב "גדוש" ונ"ל שהוא ט"ס) במבטא ההפרש שבינם ל'ונסכה', אבל היו"ד ד'ונסכיהם' היא נחה ואינה נרגשת כלל, דכמו כן קרינן 'ונסכה' חסר כמו 'ונסכיהם' מלא, ואין עלינו אחריות לדרוש כל חסרות ויתרות שבתורה".

[יש לציין שה"ספרי דבי רבי" שהיה ספרדי לא ביטא את היו"ד שאחרי ציר"ה, אמנם גם לפי ההגייה האשכנזי אין הבדל בין צירה שיש יוד אחריה ובין צירה שאין יוד אחריה, שכן הם מבטאים יו"ד אחרי ציר"ה גם כשהאות יו"ד איננה כתובה. ועיין בספר "אם למקרא" לרב ניסן שרונזי מהדורת תשנ"ג פרק ג סעיף ו והערה 5 ומהדורת תשס"א פרק ג סעיף ז והערה 7].

בפירוש "שיירי הקרבן" לירושלמי (סוכה פ"ד, ה"א) הקשה קושיא דומה - שניתן היה להסתפק ביו"ד המיותרת שביום השני ולא היה צורך לכאורה ביו"ד המיותרת שביום הששי! ותיירץ "שיירי הקרבן": "ויש לומר כיוון שכתוב בשני מ"ם 'ונסכיהם' - לשון רבים איצטריך למיכתב יו"ד. ודוחק". כעין זה כתב בספר התודעה עמוד ק. נראה שהסיבה שבגללה סיים "שיירי הקרבן" את דבריו במילה "ודוחק" היא מפני שניתן היה לכתוב "ונסכהם" בלא יו"ד, כשם שכתוב ביום השביעי "ונסכהם" בלא יו"ד (פסוק לג), אף על פי שהדרך הרגילה של כתיבת מילה זו היא עם יו"ד.

[עוד ניתן לומר שהסיבה היא מפני שניתן היה לכתוב את המ"ם הנוספת במילה "כמשפט", כמו ביום השביעי! אבל הסבר זה אינו נראה כל כך, כיוון שהייתור במילה "ונסכה" מתאים יותר לרמז על ניסוך המים מאשר הייתור במילה "כמשפט", ועיין על כך בסמוך]. עוד ניתן לענות על השאלה הזו שכיוון שהיו"ד שביום השני כתובה לפני המ"ם הראשונה, הגמרא העדיפה לא לדרוש אותה, כיוון שהיא רצתה שהמילה "מים" תופיע כסדרה, דהיינו שהמ"ם תהיה לפני היו"ד.

5. ועיין עוד ב"גיליוני הש"ס" בסוכה מה, ע"א בד"ה "ואותו היום" שכתב: "ויש לומר בפשיטות דלכך רמז יום שביעי בתיבת 'כמשפט', לפי שאז הוא יום דין ומשפט, ורמז בזה דהושענא רבה הוא יום הדין".

ב. דעת רבי עקיבא

1. דעת ר' עקיבא בבבלי

הגמרא שם בתענית המשיכה ואמרה: "רבי עקיבא אומר... נאמר בשמי: 'ונשכיה' (במדבר כ"ט, לא), בשני ניסוכין הכתוב מדבר, אחד ניסוך הים ואחד ניסוך היין". שאלה על כך הגמרא: "ואיפא תרמייהו דחפרא?" וענתה: "סבר לה כר' יהודה בן בתירה דאמר רמיזי פ"א". ושוב שאלה הגמרא (ג, ע"א): "אי סבר לה כר' יהודה בן בתירה – נפא כוונתיה!" כלומר שזיכרו גבורות גשמים ביום השני! מתרצת הגמרא: "קסבר ר' עקיבא כי כתיב ניסוך יתירא – בשמי הוא דכתיב". כלומר ביום השישי כתוב בפשט הפסוק שיש שני ניסוכים, מה שאין כן הרמז של מס יוד מס הוא רק רמז, ולכן ניסוך המים נוהג רק בימים השישי והשביעי.

2. דעת ר' עקיבא בירושלמי

בירושלמי (שביעית פ"א, ה"ה וסוכה פ"ד, ה"א) אמרו: "רבי בא ר' חייא בשם ר' יוחנן: ערבה וניסוך הים הלכה לפי עיניו, ודלא כר' עקיבא, דאמר ר' עקיבא: ניסוך הים דבר תורה: בשמי: 'ונשכיהם' בשמי: 'ונשכיה', בשביעי: 'כשפטם', פ"ס יו"ד פ"ס – פ"ס". יש להעיר שהירושלמי הביא בשם ר' עקיבא את מה שהובא בבבלי בשם ר' יהודה בן בתירה! אמנם, לפי תירוץ הגמרא בבבלי בתענית ר' עקיבא מסכים עם ר' יהודה בן בתירה, ולא קשה כל כך, מכל מקום יש להעיר שבבבלי הלימוד מופיע בשם ר' יהודה בן בתירה והגמרא אמרה רק בתירוץ שר' עקיבא מסכים לו, ואילו בירושלמי הלימוד מופיע בשם ר' עקיבא.

3. דעת ר' עקיבא בספרי

בספרי פינחס (פיסקא קנ) הביאו בשם ר' עקיבא הסבר אחר, וכך נאמר שם: "פנין לניסוך הים בחג? ר"ע אומר: נאמר הביאו עומר בפסח שיתקבץ לכם התבואה, והביאו ביכורים בעצרת כדי שיתברכו לכם פירות האילן, אף נסכו פ"ס בחג כדי שיתברכו לכם גשמי שנה"⁶. הנצי"ב בפירושו "עמק הנצי"ב" לספרי⁷ העיר שבגמרא במסכת ראש השנה (טז, ע"א) הובאו דברי ר"ע הללו כטעם למצוות הנ"ל, אך לא כמקור לכך.

6. ואחר כך הובאו שם דברי רבי יהודה בן בתירה הנ"ל ודברי ר' נתן שיובאו בסמוך.

7. במהדורת הספרי שעם פירוש הנצי"ב הוא בפיסקא יט (עמוד רסח).

שמנסכים מים בחג, ושבמסכת תענית אמרו שרי"ע למד מהמילה "ונסכיה!" ותירץ הנצי"ב שאכן רי"ע למד מהמילה "ונסכיה", אלא שכאמור, הגמרא שאלה מנין שהכוונה לרבות ניסוך המים ולא לשני ניסוכים של יין, וענתה שרי"ע למד כר' יהודה בן בתירא, ועל כך אמר הספרי תשובה אחרת: רי"ע למד זאת מסברא, שכיוון שסוכות הוא הזמן שלפני הגשמים מסתמא הניסוך הנוסף הוא של מים⁸.

ג. דעת רבי נתן

הגמרא שם בתענית (ג, ע"א) המשיכה ואמרה:
 "תנא ר' נתן אופר: 'בקדש הסך נסך שכר לה' (במדבר כ"ח, ז), בשני ניסוכין הכתוב עזב, אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין".
 שאלה הגמרא: "איפא תרוייהו דחפרא!" וענתה: "אם כן ליכתוב קרא א: 'הסך הסך', או: 'נסך נסך'. פאי 'הסך נסך'? שפעת פינה חד דפיא וחד דחפרא"⁹.

1. שאלת ה"גבורת ארי"

שאל ה"גבורת ארי" (בתענית שם): מנין שניסוך המים הוא דווקא בחג הסוכות? והרי הפסוק "בקדש הסך נסך שכר לה'" נאמר לגבי קרבן התמיד של כל יום! ואין לומר שרי נתן הסתמך על דרשת ר' יהודה בן בתירא, כמו שרי"ע הסתמך עליה, שהרי הגמרא שאלה: "ואימא תרוייהו דחמרא", והיא לא תירצה שרי נתן סובר כר' יהודה בן בתירא, כשם שאמרה זאת בדעת ר' עקיבא, אלא ענתה תשובה אחרת על כך: "אם כן ליכתוב קרא או 'הסך הסך', או 'נסך נסך'. מאי 'הסך נסך'? שמעת מינה חד דמיא וחד דחמרא". וגם אין לומר שלרי נתן אכן מנסכים מים כל השנה, שכן לא מצאנו דבר כזה בשום מקום (תוספות זבחים קי, ע"ב ד"ה "איי").

8. ועיין ב"תורה שלמה" (פינחס עמי' ריח בביאור לפיסקא קנא) שכתב שהספרי סובר כגמרא בראש השנה, וכל השאלה של הספרי היתה רק מה הטעם לניסוך המים בחג הסוכות ולא מה המקור. ולענין קשה לפרש כך, מתוך שריב"ב ור' נתן כן אמרו את המקור (עוד יש להעיר שנראה שכל הפיסקא שם היתה צ"ל בעמוד רי בפיסקא קנ).
 9. לכאורה עדיין יש לשאול: "ואימא חד דחמרא וחד דמשחא"י? נראה שלא נמצא בתנ"ך לשון "נסך" ביחס ליציאת שמן על המזבח, אלא רק לשון יציקה, עיין בראשית כ"ח, יח ולי"ה, יד. (אף על פי שביחס לסיכת שמן על אדם כתוב בתנ"ך במספר מקומות בלשון כזו: שמי"ב י"ד, ב; מלי"ב ד', ב; יחזקאל ט"ז, ט; מיכה ו', טו).

2. תירוץ ה"גבורת ארי"

תירץ ה"גבורת ארי" שר' נתן הסתמך על דרשת ר' עקיבא, שנאמר "ונסכיח" ביום השישי של חג הסוכות ומשמע שני ניסוכים, אלא שמשם לא ידענו שניסוך אחד הוא של מים, ולכן הוצרך ר' נתן לדרשה "הסך נסך", ללמד שבשני ניסוכים שונים הכתוב מדבר - אחד של יין ואחד של מים¹⁰.

ד. דעת ר' יהושע

שאלה הגמרא שם:

"אלא הא דתנן 'ניסוך הפים כל שבעה' ענין? אי ר' עקיבא - תרי יופי (ששי ושביעי)!"
 אי ר' יהודה בן בתירא - שיתא יופי (מהשני עד השביעי)!... אלא ר' יהושע היא, וניסוך הפים כל שבעה הלכתא גמירי לה, דאפר ר' אפי אפר ר' יוחנן פשוט ר' נחוניא איש בקעת בית חורקן: עשר נסיעות, ערבה וניסוך הפים - הלכה לפי פסיו".

ה. דעת רבי יהודה

כאמור, במשנה במסכת סוכה (פ"ד, מ"ט; דף מח, ע"ב) הובאה דעת ר' יהודה שאמר: "בלוג היה מנסך כל שמונה" ופירש רש"י: "בתרתי פלוגי: אשלושה לוגין קאי, ואשבעה (ימים) דקאמר תנא קמא, ואתא ר' יהודה למימר אף בשמיני מנסכים". בגמרא לא הובא טעם או מקור מניין לר' יהודה שמנסכים אף בשמיני, והתוספות יום טוב כתב: "לא מצאתי טעם לדבריו. ואי אפשר לומר דלא סבירא

10. א. כעין זה בקיצור כתב גם ב"שיטה לבעל הצורות" למסכת תענית (מכון הוצאת ראשונים ללא ציון מקום ושנת הדפוס), וכן כתב הנצי"ב ב"עמק הנצי"ב" לספרי (פנחס פיסקא יב בחלקותו, דף רמח, ע"א בדפיו, ובסימון הרגיל הוא בפיסקא קמג).
 ב. עוד כתב הנצי"ב שאפשר שר' נתן למד שהניסוך דווקא בסוכות מהלכה למשה מסיני, אלא שהפסוק בא להדגיש שהניסוך דווקא עם תמיד של שחר, ולא עם המוספים.
 ג. בחידושי "חתם סופר" (תענית ג, ע"א בד"ה "ולפענ"ד") וכן בחידושי "מראה כהן" (תענית ב, ע"א בד"ה "יומנא לן דבתפילה") כתבו שדבר זה נלמד מכך ש"הסך" אותיות "סכה". יש להעיר על דבריהם שהחג לא נקרא בשום מקום בתנ"ך בשם "חג הסכה", אלא "חג הסוכות": ויקרא כ"ג, לד דברים ט"ז, יג וטז ודברים ל"א, י, וכן בנביאים בזכריה י"ד, פסוקים טז, יח, ויט, וכן בכתובים בעזרא ג', ד ובדבה"ב ח', יג.
 ד. נראה שאפשר לומר הסבר אחר, על פי הסבר הנצי"ב בדעת ר"ע, שמסביר למדנו שניסוך המים ראוי להיעשות בחג הסוכות, מפני שאז הזמן הראוי לבקש על הגשם. ועיין עוד בדברי הרלב"ג בשמ"ב כ"ג, טז שיובאו בנספח. ועיין עוד בפרק ו ובהערה 13 שם.

ליה הלכה למשה מסיני? ...ויש לומר דסבירא ליה [לר' יהודה] דכמו שנתרבה [היום השמיני] לשמחת שלמים כדלעיל [בפ"ד, מ"ח ובגמרא מח, ע"ב], הכי נמי יש לרבות לשמחת ניסוך, דמקרי שמחה כדלקמן (בפ"ה)¹¹. לפי התוסי' יום טוב למד ר' יהודה את עצם מצוות ניסוך המים מהלכה למשה מסיני, כת"ק, אלא שאת ריבוי היום השמיני למד משמחת שלמים¹².

ו. סיכום השיטות

נמצאנו למדים שיש חמישה מקורות שמהם למדו את עצם מצוות ניסוך המים, וחמש דעות לגבי זמן המצוה:

- 1. דעת ר' יהודה בן בתירא:** המקור הוא מהיתור של האותיות מ"ם יו"ד מ"ם, בימים השני, הששי והשביעי, ומנסכים מהיום השני עד השביעי.
- 2. דעת ר' עקיבא:** המקור הוא מהמילה "ונסכיה" הכתובה ביום הששי, המלמדת שיש עוד ניסוך נוסף על ניסוך היין, ומניין שהניסוך השני במים? לדעת הבבלי מדרשת ר' יהודה בן בתירא, ולדעת הספרי מסברא שסוכות הוא זמן בקשת גשמים (הנצי"ב). מנסכים רק ביום הששי והשביעי.
- 3. דעת ר' נתן:** המקור הוא מהמילים "הסך נסך" - בשני ניסוכים הכתוב מדבר. ומניין שהניסוך הוא בחג הסוכות? הוא מסתמך על דרשת ר"ע מהמילה "ונסכיה" הכתובה בחג הסוכות, ("גבורת ארי"). לפי זה מנסכים רק ביום הששי והשביעי¹³.
- 4. דעת ר' יהושע:** המקור הוא מהלכה למשה מסיני, ומנסכים כל שבעה.
- 5. דעת ר' יהודה:** המקור לעצם הניסוך הוא מהלכה למשה מסיני, המקור לניסוך גם ביום השמיני הוא משלמים (תוי"ט), ומנסכים כל שמונה.

11. לגבי הכמות - לוג - שאמר ר' יהודה, מול שלשה לוגים שאמר ת"ק עיין שם בתוסי' יו"ט וברש"י.

12. ועיין בשו"ת "חוות יאיר" סימן קצב אות ל.

13. עיין בהערה 10 שם נאמרו אפשרויות נוספות בדעת ר' נתן: או מהלכה למשה מסיני (נ"עמק הנצי"ב), או מהרמז "הסך" - אותיות "סכה" ("חתם סופר" ("מראה כהן"), או על פי הספרי שסוכות הוא זמן בקשת גשמים. לפי כל ההסברים הללו מסתבר שמנסכים כל שבעת הימים! לפי זה קשה: מדוע הגמרא לא אמרה שהמשנה האומרת שניסוך המים כל שבעה היא אליבא דר' נתן? לפי "גבורת ארי" מובן, שכן ר' נתן סובר כר"ע, שמנסכים רק ביום הששי וביום השביעי! [הערת בני, בניהו נ"י].

ז. מהי סברת כל אחד מהתנאים?

סברת ר' יהושע שאומר שמצוות ניסוך המים כל שבעה פשוטה: בחג נידונים על המים ולכן מנסכים כל ימי החג, לרצות על המים, כשם שנוטלים ארבעת המינים כל שבעת הימים [במקדש מן התורה: 14] כדי לרצות על המים¹⁵. סברת ר' יהודה שאומר שמנסכים כל שמונה הוסברה לעיל בדברי התוספות יום טוב: "דסבירא ליה [לר' יהודה] דכמו שנתרבה [היום השמיני] לשמחת שלמים כדלעיל, הכי נמי יש לרבות לשמחת ניסוך, דמקרי שמחה כדלקמן (בפ"ה)". יש לציין שלפי דבריו עולה שמצוות ניסוך המים טעמה הוא השמחה, ולא [רק] הריצוי על המים כפי שאמר ר' עקיבא במסכת ראש השנה. ואולי זהו שורש המחלוקת בין ר' יהודה לשאר התנאים: שלשאר התנאים טעם המצוה הוא לרצות על המים, ולכן מנסכים רק עד היום השביעי, ואילו לרבי יהודה טעם המצוה הוא משום שמחה, ולכן מנסכים גם ביום השמיני! אך, כאמור, יש להבין: מהי סברת ר' יהודה בן בתירא שמנסכים רק מהיום השני? ומהי סברת ר"ע שמנסכים רק מהיום השישי? יש לציין לדעת רבי יהודה בן בתירא שהמילה "מים" מופיעה בשמות הפסוקים הראשונים שבתורה רק בפסוקים השני, השישי והשביעי, בדיוק כמו הרמז של האותיות מים¹⁶! אך דברים אלו הם גם כן רק בגדר רמז, והם אינם מסבירים את עומק העניין.

1. הסבר דעת רבי יהודה בן בתירא על פי רבנו בחיי ומדרש אגדה

כתב רבנו בחיי (במדבר כ"ט, יח): "ויש לך להשכיל איך התחיל רמז המים מן היום השני? לפי שביום שני נבדלו המים במעשה בראשית (בראשית א', ו-ח), ועל כן פעולת יום השני גדולה במים... וכן ביום השישי שבו נברא אדם והוצרך למים, כעניין שכתוב: 'ואד יעלה מן הארץ' (שם ב', ו) ... וכתוב: 'וייצר ה' אלקים' (שם, ז). והשלים הרמז בשביעי לפי שהשביעי תשלום מעשה בראשית". כעין זה כתב גם במדרש אגדה (הובא ב"תורה שלמה", פינחס פכ"ט אות נ): "לפי שביום שני היה חילוק המים, וביום שישי לבריאת העולם ירדו גשמים. דבר אחר: לפי ביום שישי? לפי שלא נברא אדם כי אם ביום שישי, וכשבא אדם הוצרך העולם למים". יש לשים לב שהמדרש לא התייחס כלל ליום השביעי, וגם דברי רבנו בחיי ביחס

14. סוכה פ"ג, מ"ב, דף מא, ע"א.

15. עיין שם בתענית ב, ע"ב ובמאמרי "מדוע נצטוונו ליטול ארבעת המינים בחג הסוכות?"

16. עיין ב"תורה תמימה" (במדבר כ"ט, יח אות כ) ועיין בספר "מאור ישראל" לרב עובדיה יוסף על מסכת תענית שהביא מפרשים נוספים שכתבו כ"תורה תמימה". (ועיין עוד ב"ספרי דבי רבי" על הספרי פינחס סימן קנ ובסידור "בית יעקב" ליעב"ץ עמ' 355 אות ה שביארו עפ"י הקבלה).

ליום השביעי אינן מרווחים דיים. לולא דבריו היה נראה לומר שהרמז ביום השביעי בא להוציא מדעת רבי יהודה שסובר שניסוך המים נוהג כל שמונה. עוד יש לומר על פי דברי המהרש"א בתענית, שהובאו לעיל, שהעיר מדוע הרמז ביום השביעי נמצא במילה "כמשפטם", ולא כמו ביום השני וביום השישי שהרמז נמצא במילה "ונסכה", שהיה מתאים יותר ללמד על ניסוך המים. אלא שהדבר בא לרמז לא רק על ניסוך המים, אלא גם על סיום הדין של המים¹⁷ רבנו בחיי אמנם לא התייחס לשאלה מדוע לרבי יהודה בן בתירא מנסכים רק מהיום השני, אבל על פי דבריו ודברי המדרש ניתן להסביר שלדעת ר' יהודה בן בתירא מתחילים לנסך ביום השני מפני שביום השני של הבריאה הבדיל ה' בין המים אשר מתחת לרקיע לבין המים אשר מעל לרקיע!

2. הסבר דעת רבי יהודה בן בתירא על פי ה"גור אריה"

הסבר אחר על הרמז של מים יו"ד מים כתב ה"גור אריה" (על רש"י במדבר כ"ט, יח): "לפי שביום השני של הבריאה הובטחו המים התחתונים לנסכם על גבי המזבח, כדפירש רש"י בויקרא (ב', יג), לכך רמז ביום ב' ניסוך המים. וימים ו' ז' לומר שניסוך המים עד יום ח', ולא יום ח' בכלל". (ועיין שם בתחילת דבריו פירוש נוסף ע"ד הרמז). יש לציין שדברי המהר"ל לגבי היום השני נפלאים, דבריו לגבי היום השביעי יפים, אך דבריו לגבי היום השני אינם מובנים דיים, ואולי כוונתו שדווקא כאשר שתי האותיות האחרונות הרומזות על ניסוך המים מופיעות בשני ימים רצופים הדבר מדגיש שאלו הם הימים האחרונים. גם המהר"ל לא התייחס במפורש לשאלה מדוע לרבי יהודה בן בתירא מנסכים רק מהיום השני, אבל על פי דבריו ניתן להסביר שלדעת ר' יהודה בן בתירא מתחילים לנסך ביום השני מפני שביום השני של הבריאה הבטיח ד' למים שהם יתנסכו על גבי המזבח!

רש"י בויקרא (ב', יג) שציין אליו המהר"ל כתב כך: "מלח ברית - שהברית כרותה למלח מששת ימי בראשית, שהובטחו המים התחתונים ליקרב כמזבח כמלח וניסוך המים בחג". רבינו בחיי (שם בויקרא) הרחיב יותר דברים אלו וכך כתב: "ברית כרותה למלח מששת ימי בראשית שהובטחו מים התחתונים ליקרב כמלח וניסוך המים בחג, וכן אמרו במדרש: מים התחתונים נקראו 'מים בוכים', ולמה נקראו 'מים בוכים'? כי בשעה שחלק הקב"ה את המים נתן אלו למעלה ואלו למטה, התחילו מים התחתונים בוכים, וזהו שכתוב: 'מבכי נהרות חבשי' (איוב כ"ח, יא). אמר רבי אבא: בבכי נתפרשו המים התחתונים מן העליונים, אמרו:

17. ועיין גם ב"גליוני השי"ס" לסוכה מה, ע"א שהובא לעיל בהערה 5.

אוי לנו, שלא זכינו לעלות למעלה להיות קרובים ליוצרנו. מה עשו? העיזו פניהם ובקעו תהומות ובקשו לעלות, עד שגער בהן הקב"ה, שנאמר: 'הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה' (ישעיה מ"ג, טז), 'גוער בים ויבשהו' (נחום א', ד), אמר להם הקב"ה: הואיל ולכבודי עשיתן כל כך, אין להן רשות למים העליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם, שנאמר: 'מקולות מים רבים אדירים משברי ים' (תהלים צ"ג, ד), ומה הם אומרים? 'אדיר במרום ה'" (שם), ולא עוד אלא שעתידין אתם ליקרב על גבי המזבח במלח וניסוך המים".

3. הסבר נוסף בדעת רבי יהודה בן בתירא

הסבר נוסף בדעת רבי יהודה בן בתירא ניתן לומר על פי מה שכתב ספר החינוך במצוות ספירת העומר¹⁸. אחרי שביאר שטעם המצווה הוא לבטא את ההשתוקקות לקבל את התורה שאל: מדוע אם כן איננו מתחילים לספור כבר ביום הראשון של חג המצות? ותיירך: "כי היום הראשון נתייחד כלו להזכרת הנס הגדול... ואין לנו לערב בשמחתו ולהזכיר עמו שום עניין אחר, ועל כן נתקן החשבון מיום שני מיד". כך גם ניתן לומר לגבי סוכות: ביום הראשון מודים לה' על ניסי המדבר ועל האסיף¹⁹, ואיננו מתחילים לבקש על המים בניסוך המים, אלא רק למחרת.

4. הסבר דעת רבי עקיבא על פי רבנו בחיי ומדרש אגדה

עד כאן הוסברה דעת ר' יהודה בן בתירא שניסוך המים מתחיל ביום השני. מהי סברת ר"ע שניסוך המים מתחיל רק ביום הששי? כאמור, רבנו בחיי (במדבר כ"ט, יח) כתב: "וכן ביום הששי שבו נברא אדם והוצרך למים, כענין שכתוב: 'ואד יעלה מן הארץ' (שם ב, ו)".

כעין זה כתב גם במדרש אגדה (הובא בתורה שלמה פינחס פכ"ט אות נ): "לפי שביום שני היה חילוק העינים, וביום ששי לבריאת העולם ירדו גשמים. דבר אחר: לפי שביום ששי לא נברא אדם כי אם ביום ששי, וכשבא אדם הוצרך העולם לעינים". נראה להוסיף על דבריהם את מה שכתב רש"י שם (בראשית ב', ח): "כי לא המטיר - ומה טעם לא המטיר? לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם, וירדו, וצמחו האילנות והדשא".

18. מצוה שו במהדורות הרגילות, מצוה רעג במהדורות מוסד הרב קוק.

19. עיין במאמרי "כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים".

לפי זה עולה שהתפילה הראשונה על הגשם הייתה ביום הששי, ולכן ניסוך המים שבא לרצות על הגשם מתחיל ביום הששי!

5. הסבר נוסף בדעת רבי עקיבא

עוד נראה להסביר את דעת ר"ע על פי מה שכתב "הלבוש" (בסימן תרס"ג סעיף א) בהסבר סדר אמירת הושענות: "שאין אומרים 'אדון המושיע' קודם שישי לחג, משום דמיירי עיקרו במים, והמים הם סימן קללה בחג²⁰... אף על גב שהמים הם סימן קללה בחג, מכל מקום כיוון שכבר עברו כמעט כל ימי החג חוץ מיום אחד לית לן בה"²¹. כלומר מצד אחד בחג הסכות נידונים על המים,²² ולכן אנו רוצים לבקש על המים, אך מצד שני הגשמים בחג הם סימן קללה ולכן לא ראוי לבקש עליהם בחג, והפיתרון הוא לבקש רק לקראת סיום החג. כך גם אפשר להסביר את סברת ר"ע שניסוך המים נוהג רק בשני הימים האחרונים של החג. כיצד יענו התנאים הסוברים שניסוך המים כל שבעה, או כל ששה, או כל שמונה על הסבר זה? נראה לומר שלפי דעתם כיון שלא מבקשים בפירוש על הגשם ניתן לקיים את המצוה מתחילת החג²³.

20. תענית פ"א, מ"א (ב, ע"א).

21. עיין גם ב"לבוש שרד", ב"מחצית השקל", ב"פרי מגדים" וב"בכורי יעקב" סימן תרס"ג שכתבו כן.

22. ראש השנה פ"א, מ"ב (טז, ע"א).

23. א. יין שם במשנה הראשונה בתענית שדעת ר' אליעזר היא מזכירים גבורות גשמים מיום טוב הראשון של החג? אף על פי אין מבקשים?

ב. רש"י בפירושו לתורה (במדבר כ"ט, יח) הביא את דרשת ר' יהודה בן בתירא, ויש לשאול עליו: וכי רש"י סובר שהלכה כר' יהודה בן בתירא שמנסכים רק מהיום השני, ולא כסתם משנה בסוכה שכל שבעת הימים היו מנסכים?

השאלה אינה כל כך קשה, שכן רש"י בפירושו לתורה מפרש מספר פעמים שלא כפי שנפסק להלכה, מפני שפירוש זה קרוב יותר לפשט הפסוקים (עיין רש"י דברים כ"ג, יט ורמב"ן ורא"ם שם, ורש"י שם כ"א, כב ו"משכיל לדוד" שם), וכך אפשר לפרש גם כאן, אך נראה שניתן לענות אצלנו גם בדרך אחרת, על פי המבואר בסמוך.

הגמרא במסכת מועד קטן (דף ג, ע"ב) הביאה את דברי ר' אמי אמר ר' יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית חורתן: עשר נטיעות, ערבה וניסוך המים - הלכה למשה מסיני. וכתבו שם התוס' (בד"ה "ניסוך המים"): "והא דאמרינן בעלמא מ"ם יו"ד מ"ם לרבות ניסוך המים מן התורה אינו אלא אסמכתא בעלמא. כן פירש רבנו חננאל". לכאורה דבריהם קשים, שהרי הגמרא במועד קטן ציטטה את דעת ר' נחוניא איש כפר חורתן שניסוך המים הלכה למשה מסיני, ובגמרא בתענית מוכח שהוא חולק על ר' יהודה בן בתירא שלמד את ניסוך המים מיתור האותיות מ"ם יו"ד מ"ם, ומדוע השווה התוס' בין הדעות החולקות? [וכבר הקשו זאת ה"גבורת ארי" ו"אור הישר" בתענית, והרש"ש במועד קטן].

ח. מדוע מצוות ניסוך המים אינה מפורשת בתורה?

יש לשאול: מדוע מצוות ניסוך המים אינה מפורשת בתורה, אלא רק רמוזה בה, או נמסרה בהלכה למשה מסיני? ואמנם זו שאלה כללית על כל המצוות שנמסרו בהלכה למשה מסיני, אבל כמדומה שבדרך כלל רק הפרטים הם שנמסרו בהלכה למשה מסיני ואילו המצוה בעיקרה מפורשת בתורה, ואילו כאן המצוה כולה נמסרה לפי חלק מהתנאים רק בהלכה למשה מסיני.

כדי לענות על שאלה זו יש לציין שבגמרא בראש השנה (טז, ע"א) נזכרו ארבעה דברים שעוזרים לעם ישראל לזכות בדין בכל אחד מימי הדין: "הביאו לפני עושר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות, הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שתתברכו לכם פירות האילן, נסכו לפני מים בחג, כדי שתתברכו לכם גשמי שנה, ואמרו לפני מלכויות זכויות ושופרות, כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה". יש לשים לב שכל אחד מהדברים הנ"ל אינם מפורשים לגמרי בתורה. עומר ושתי הלחם אמנם כתובים מפורש בתורה, אך הביתוסים טעו בזמן הבאתם (מנחות סה, ע"א). ניסוך המים אינו כתוב בתורה בפירוש, וגם השופר אינו כתוב בפירוש בתורה²⁴. מדוע הוסתרו כל הדברים הללו?

הסביר ה"שפת אמת" (שם בתענית) שכאשר אמרה הגמרא בתענית במסקנתה שרי יהושע למד שניסוך המים כל שבעה מהלכה למשה מסיני התכוונה הגמרא שכולם מודים לכך: וזוהי כוונת התוס' במועד קטן [וכן כתב ה"ספרי דבי רב" על הספרי פנחס סימן קנ בלא להזכיר את התוס']:

כעין זה נראה גם מדברי המאירי בתענית ב, ע"ב שכתב: "צריך שתדע שניסוך המים כל שבעה, ואף על פי שלא נרמז בתורה עד יום שני, כמו שאמר: נאמר בשני יונסכיהם, בששי יונסכיהם, בשביעי יכמשפטם, מס יוד מס, הרי כאן מים, מכל מקום הלכה מסיני להיותו כל שבעה, כמו שאמר: עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני [ועיין שם במהדורת הרב אברהם סופר (עמוד 20) הערה 13].

לפי זה אפשר לומר שרש"י על התורה גם כן למד שמנסכים כל שבעה מהלכה למשה מסיני, ואף על פי כן הדבר רמזו ביתור האותיות מס יוד מס (אמנם עיין ב"שפת אמת" שם שהעיר שרש"י על הש"ס לא למד כך).

יש לציין שלפי זה עוד יותר גדול הקושי מדוע לפי ר' יהודה בן בתירא הרמז לניסוך המים כתוב רק ביום השני, ולפי ר"ע עיקר הלימוד הוא מפסוק שכתוב ביום הששי, והרי לשיטתם מנסכים מים כל שבעת הימים, ומדוע לא כתוב הרמז כבר ביום הראשון. ויש לענות על כך כפי שהוסבר בגוף המאמר.

ג. עיין עוד ברש"י על התורה (שם כ"ט, יח) ש"יונסכיהם" מוסב על שני התמידים, ודבריו קשים שהרי ניסוך המים היה רק עם תמיד של שחר (יומא כו, ע"ב והובא ברש"י סוכה מב, ע"ב בד"ה "ניסוך המים"). ועיין עוד ברש"י תענית סוף דף ב, ע"ב "דמשמע הרבה ניסוכין בקרבנות הרבה". וגם דבריו שם קשים שהרי ניסוך המים היה רק עם הקרבת קרבן התמיד! ואולי כוונתו בכל השנים. וצ"ע.

24. עיין במאמרי "מדוע לא נזכרו בתורה שבכתב רוב ענייני ראש השנה?" ("שמעתין" 157 תמוז-אלול תשס"ד).

נראה שהתשובה היא שהדבר נעשה מאהבת ה' אותנו, כדי שרק עם ישראל שמאמין בתורה שבעל פה יזכה בדין בכל אחד מימי הדין הללו, ואילו אומות העולם, וכן הכופרים בתורה שבעל פה, שאינם מאמינים בדרשות חז"ל ובמסורת שנמסרה למשה בסיני בעל פה, לא יזכו בדין²⁵!

נספח

ניסוך המים על ידי דוד המלך

יש מחז"ל ומהמפרשים שהסבירו את אחת הפרשות בתנ"ך כמתארת את מצוות ניסוך המים בחג הסוכות, ויש שאף למדו משם מקור למצוות ניסוך המים בבית המקדש בחג הסוכות!

בספר שמואל (ב' כ"ג, יג-יז) מסופר:

"וירדו שלושה מהשלישים ראש, ויבאו אל קציר אל דוד אל מערת עדולם, וחית פלשתים חונה בעמק רפאים. ודוד אז במצודה, ומצב פלשתים אז בית לחם. ויתאוו דוד ויאמר: מי ישקני מים מבאר בית לחם אשר בשער. ויבקעו שלושת הגיבורים במחנה פלשתים, וישאבו מים מבאר בית לחם אשר בשער, וישאו ויביאו אל דוד. ולא אבה לשתותם, ויסך אותם לה'. ויאמר: חלילה לי ה' מעשותי זאת. הרי האנשים ההולכים בנפשותם. ולא אבה לשתותם". כעין זה מסופר גם בספר דברי הימים (א' י"א, טו-יט).

25. א. עיין בהרחבה במאמרי הנ"ל בפרק האחרון.

ב. עדיין יש לשאול: מדוע העומר ושתי הלחם כתובים בפירוש ורק זמן הבאתם מוסתר, ואילו שופר וניסוך המים כלל אינם כתובים! נראה לומר שהעומר ושתי הלחם עיקרם הודאה לה' על הקציר, כפי שהתורה קוראת להם "ביכורים" (ויקרא ב', יד לגבי העומר, ושם כ"ג, יז ועוד לגבי שתי הלחם), מה שאין כן השופר וניסוך המים עיקרם לרצות בדין, ולכן הם נעלמו עוד יותר.

עוד יש להעיר שבדאש השנה כתוב "זכרון תרועה" (ויקרא כ"ג, כד) ו"יום תרועה" (במדבר כ"ט, א), ורק השופר אינו כתוב, ואילו בניסוך המים לא כתוב בפירוש מאומה! אמנם יש לומר שגם בניסוך המים כתוב "ונסכיהם", וכן "ונסכיה", שניתן ללמוד משם שלפחות ביום השני וביום הששי יש ניסוך נוסף, כמבואר לעיל.

עוד אפשר לומר שכיוון שראש השנה הוא יום בריאת העולם יש להריע לשמחה בהמלכת ה' ביום זה (עיין בהרחבה במאמרי "מדוע נצטוו לתקוע בשופר בראש השנה?" פ"ד סעיף 3), והתורה הסתירה רק את השופר, שגורם לזכות בדין. מה שאין כן ניסוך המים כל ענינו הוא לזכות בדין ולכן הסתירה התורה אותו לגמרי.

יש לציין שתירוצי זה אינו מתאים לדברי התנ"י בדעת ר' יהודה שניסוך המים כל שמונה הוא משום שמחה, אמנם דבריו אינם מרווחים [ועיין עוד במהרש"א סוכה ג, ע"ב בחידושי אגדות ועיין בש"א ז', ו ובתרגום ובמפרשים שם. ועיין בספר "יצפנני בסוכה" מאמר כ שכתב אחרת. ועיין עוד במאמרי "שמחת חג הסוכות ושמחת בית השואבה" בסופר].

בגמרות ובמדרשים נחלקו חז"ל בהסבר הפרשה, ולענייננו שייכת דעת בר קפרא שאמר: "חג היה, וניסוך הפים היה, והיתך בפה היה"²⁶. הרלב"ג שם לא רק שהסביר את הפרשה כעוסקת במצוות ניסוך המים, אלא אף למד משם את המקור למצוות ניסוך המים בבית המקדש בחג הסוכות! כך כתב הרלב"ג: "ויסך אותם לה' - מזה המקום למדנו שכבר ינסכו מים לשם יתברך. שאם לא היה נעשה זה במקדש, לא היה דוד מנסכם לה'. ולפי שלא מצאנו מקום יותר ראוי לזה הניסוך מחג הסוכות, וזה לסיבות: האחת: כי השם יתברך בחר אז שיקחו מהצמחים הגדלים על המים, כאמרו: 'וענף עץ עבת וערבי נחלי' (ויקרא כ"ג, מ). והשנית: כי אז ראוי לבקש המים מהשם יתברך. וכמו שיקרבו העומר בפסח לבקש ברכת הקציר, והבכורים בעצרת לבקש ברכת פירות האילן, כן יקרבו המים בחג הסוכות לבקש מהשם יתברך ברכת הגשמים, כי אז יבא עת הזריעה ויצטרכו לגשמים. והשלישית: כי שם לבד תמצא ההערה בתורה על רבוי הנסכים, הנה ראוי שיהיו אלו הנסכים בחג הסוכות בזה האופן".

בתועליות (שם בסוף פרק כ"ד) הרחיב הרלב"ג יותר וכתב: "החמשה עשר הוא במצוות והוא להודיע כי כבר היה במקדש ניסוך המים, ולזה נסך דוד המים ההם לד', כי הוא מן השקר שיעבוד דוד השם יתברך בדבר לא הוסכם שיעבוד בו במקדש. הנה כמו שלא יעשה אחד מן האנשים הטובים קרבן מן הצבי לה', כן לא היה ראוי לנסך המים אם לא היו מנסכים אותם במקדש! ומזה המקום יש סמך גדול וחזק למה שאמרו רבותינו מניסוך המים בחג הסוכות".

יש לציין שדברי הרלב"ג דומים לדברי ר' עקיבא בספרי, במיוחד לפי הסבר הנצי"ב, אך יש בו שתי תוספות מיוחדות: ההוכחה מדוד, וההוכחה ממצוות נטילת ארבעת המינים. לפי דברי הרלב"ג לכאורה יש לשאול: מדוע אם כן לא הביאו התנאים פרשה זו כמקור למצוות ניסוך המים? נראה שהתנאים לא הביאו פרשה זו כמקור למצוות ניסוך המים מפני שהיא אינה כתובה בתורה, אלא בנביאים.

26. ירושלמי סנהדרין פ"ב, ה"ה, רות רבה ה', א, מדרש שמואל כ', א והובאו הדברים ברד"ק שם בשמואל, ובמפרש המיוחס לרש"י לדברי הימים שם, ועיין ב"שיירי הקרבן" וב"יופי מכלול" על ה"יפה מראה" על הירושלמי שם, וברש"י על המדרש שם ובמקורות שציון, ועיין שם בירושלמי ובמדרש שהובאו גם דעות חולקות, ועיין גם בבבלי בבבא קמא ט, ע"ב.